

Tradice
německo-židovské
a české kultury
v Brně

The Tradition
of German-Jewish
and Czech Culture
in Brno

Symposium in Memory
of George Placzek (1905–1955)
21–24 September 2005
Czech Republic
Brno

Tradice
německo-židovské
a české kultury
v Brně

Nová radnice v Brně
22. září 2005

The Tradition
of German-Jewish
and Czech Culture
in Brno

Brno, New Town Hall
September 22, 2005

BRNO
CENTRE FOR
EUROPEAN
STUDIES

Obsah / Contents / Inhalt

Richard Svoboda

Primátor města Brna

Mayor of the City of Brno

Projev na zasedání věnovaném „*Tradicím německo-židovské a české kultury v Brně*“ 3

A speech on the session on “*The Tradition of German-Jewish and Czech Culture in Brno*“ 5

Petr Spielmann

Děkan Fakulty výtvarných umění Vysokého učení technického v Brně

Dekan der Fakultät für bildende Künste der Technischen Universität in Brunn

Dean of the Faculty of Fine Arts of Brno University of Technology

Několik poznámek k tradici vztahů mezi
německo-židovsko-českou kulturou v brněnském domově
Georga Placzeka 7

Einige Bemerkungen zur Tradition der Beziehungen
der deutsch-jüdisch-tschechischen Kultur in der brünner
Heimat von Georg Placzek 17

Some remarks to the tradition of relations between
the German, Jewish, and Czech cultures
in George Placzek’s hometown Brno 27

Projev primátora města Brna pana Richarda Svobody na podvečerním zasedání věnovaném „Tradicím německo-židovské a české kultury v Brně“

Vážení hosté, dámy a pánové,

dovolte, abych vás jménem města Brna přivítal na Nové radnici. Je mi ctí, že mohu zahájit dnešní přednášku, která se týká tisícileté historie města Brna.

Bude se hovořit o českém, německém a židovském bytí, které bylo v Brně odnepaměti – snad už od vzniku města – zastoupeno. Češi a Němci se v tomto městě v některých údobích navzájem dobře snášeli a vytvářeli společné hodnoty, v jiných však spolu měli násilné a krvavé konflikty. Židé zde ve středověku prosperovali a byli chráněni rukou panovníka, v novověku pak byli z města nesnášenlivě vykazováni za hradby – to až do revolučního roku 1848.

Toho, že se v Brně v minulosti vždy prolínaly zmíněné národnostní a náboženské prvky, jsou si mnozí současní Brňané stále vědomi. Kdo zná aspoň něco málo z historie Brna, toho nepřekvapí obrázky ze starých pohlednic s německými nápisy na obchodech nebo továrnách, bude rozumět i tomu, odkud vzešla slovní zásoba brněnské lidové mluvy. Všechno, čím se Brno až dosud ve světě proslavilo a na co jsme dodnes hrdí, je společným dílem všech tří kultur: od nejstarších stavebních uměleckých památek ve městě přes pověst „rakouského Manchesteru“, funkcionalistickou architekturu či dejme tomu umělecké sbírky Moravské galerie a brněnských muzeí.

Také významné osobnosti, brněnští rodáci, kteří zde, ale většinou ve světě vynikli, a jimiž se dnes pyšníme, vzešli z kořenů česko-německo-židovských. Připomeňme aspoň některé z nich: filozofa Theodora Gomperze, hudebního skladatele Ericha Wolfganga Korngolda, hudebního skladatele Pavla Haase či jeho bratra herce Hugo Haase (všichni židovského původu), hudební skladatelku Vítězslavu Kaprálovou (českého původu), architekta Adolfa Loose, matematika Kurta Gödela (oba česko-německého původu). Národnostní složení s převážně německým měšťanstvem dokládá i přehled někdejších představitelů města: Starostové – od roku 1851 demokraticky voleni – byli až do vzniku republiky téměř všichni Němci. Mnozí z nich měli jedno společné – hájili a prosazovali zájmy města a Brno pod jejich správou zaznamenávalo vzestup. Ještě jsou zde pamětníci, kteří znají názvy jako Winterhollerplatz, Skenova, Giskrova či d'Elvertova ulice – tedy čestná pojmenování připomínající zasloužilé starosty.

Doufám, že Brno kulturní rozmanitost neztratilo, ba naopak se narozením a zráním dnešních malých Brňanů opět oživuje. Jsem přesvědčen, že ony souvislosti, které v minulosti utvářely charakter a atmosféru tehdy multikulturního města, se vracejí zpět a dostávají zcela jiný impuls; totiž Brno opět napřimují mezi významná evropská města.

A speech by the Mayor of the City of Brno Richard Svoboda on the evening session on “The tradition of German-Jewish and Czech culture in Brno“

Dear Guests, Ladies and Gentlemen,

Please allow me, in the name of the City of Brno, to welcome you to the New Town Hall. It is a great honour for me to be able to have the opening word to today’s lecture, which covers a part of the thousand-year history of the city of Brno.

The lecture will talk about Czech, German and Jewish life, all of which have been present in Brno since time immemorial, and probably even since the city’s very inception. In this city, and over several periods, Czechs and Germans have got on well with one another and established joint values, yet in other periods there have been violent and bloody conflicts. In the middle ages the Jews prospered here and were protected by the ruler; in the modern period, however, they were intolerantly banished to beyond the city boundaries – this continued until the revolutionary year of 1848.

Many citizens of Brno are still conscious of that which permeated the aforementioned national and religious groups in the past. Whosoever knows at least a small amount about the history of Brno will not be surprised by old photographs of shops or factories with German names on them, and will also understand the source of the vocabulary of the local Brno dialect. Everything that Brno has until the present day celebrated and of which we remain proud, is the joint work of all three cultures: from the oldest buildings and artistic monuments

in the city to the renowned „Austrian Manchester“, functionalist architecture, and the artistic collections of the Moravian Gallery and other Brno museums.

In addition to this there are well-known people, natives of Brno, but who in the majority of cases became famous around the world, of whom we are proud to this day and who came from German-Czech-Jewish roots. Let us mention at least a few of them: the philosopher Theodore Gomperz, the composer Erich Wolfgang Korngold, the composer Pavel Haas and his brother, the actor Hugo Haas (all of whom were Jewish), the composer Vítězslava Kaprálová (of Czech origin), the architect Adolf Loos, the mathematicians Kurt Gödel (both of Czech-German origin). The national composition with its majority German bourgeoisie can be seen in the list of city representatives: Mayors – democratically elected since 1851 – were almost all Germans until the inception of the First Republic. Many of them had one thing in common – they promoted and advocated the interests of Brno under their administration, and this in turn meant a boom for the city. There are also those in the city who remember names such as Winterhollerplatz, Skenova, Giskrova or d’Elvertova Streets – honorary names commemorating worthy mayors.

I hope that Brno has not lost its cultural diversity; indeed, I hope the opposite is true and that the birth of and maturing of young Brno citizens will re-enliven it once again. I am convinced that the chains of events that created the character and atmosphere of a multicultural city in the past, will return once more and will take on a completely new impetus, and Brno will once more take its place amongst the leading cities of Europe.

Petr Spielmann
Děkan Fakulty výtvarných umění
Vysokého učení technického v Brně

Několik poznámek k tradici vztahů mezi německo- židovsko-českou kulturou v brněnském domově Georga Placzeka

Pro každého člověka je atmosféra jeho domova východiskem jeho životní pouti, jeho první vjemy a zážitky jsou tím rozhodujícím pro jeho další vývoj. Tak jistě i Georga Placzeka formovala atmosféra Brna a jeho okolí. Narážely tu na sebe židovská tradice, která byla převážně německá, v níž ale i český element hrál svoji roli, tradice německá a česká. Toto střetnutí má dlouhou historii, jejíž průběh nebyl bez napětí. Vyrovnání, vzájemné ovlivňování, tolerantní porozumění i dokonce spolupůsobení, spolupráci a vzájemnou podporu přinesl tomuto vztahu právě element židovský.

K této historii bych chtěl přispět několika poznámkami. Opírám je o poznatky z literatury, která se tímto tematickým okruhem v poslední době zabývala. Tu jsem Jaroslavu Bránskému, Mileně Flodrové, Aleši Gottvaldovi, Ing. arch. Jaroslavu Klenovskému a Ing. Doře Müllerové vděčen za informace i podněty. Jisté poznatky jsem získal v rozhovorech se svým otcem Ing. arch. Pavlem Spielmannem, které mnohé znal z vlastní zkušenosti. (Tak jsem např. v těchto dnech našel v jeho pozůstalosti dopis, který mu napsal Fritz Placzek, bratr

Georgův, který svědčí o osobních kontaktech. Můj otec také navštěvoval a 1918 absolvoval brněnské německé gymnázium, jehož žákem byl T. G. Masaryk.) Jiné zase z rozhovorů se svou matkou, která se narodila jako dcera domovnice onoho velkého dvojdomu na Biskupské č. 5, kde bydlely rodina Haasova (se syny Pavlem a Hugem), rodina sociálně-demokratického senátora Polacha a jiné židovské rodiny, a leccos si o tom pamatovala a mohla vyprávět.

Na tomto místě se také chci omluvit, že v mé krátké přednášce nepoužívám jednací jazyk konference, který neovládám, ale mluvím německy, mým otcovským jazykem, jímž ostatně komunikovalo mnoho brněnských Židů. Ale nejen oni: i Masaryk psal své matce dopisy německy.

Počátky židovského osídlení Brna sahají do přelomu mezi 12. a 13. stoletím, kdy sem přišli spolu s jinými kolonisty a usadili se v brněnské kotlině. Plně se účastnili městského života a brněnské právní knihy přinášejí četné příklady vzájemné spolupráce. Město také nepřipustilo žádný pogrom a – na rozdíl od jiných měst – zde všechna nedorozumění byla řešena smírně. Tak se Brno stalo v létech 1339–1349, kdy v Německu začalo pronásledování Židů, útočištěm pro Židy německé. Až do roku 1454, kdy mladý český král Ladislav Pohrobek nařídil vysídlení Židů ze všech královských měst. Přes 170 let bylo Brno Židům uzavřeno. Od r. 1627 směli opět ve městě obchodovat, ale teprve revoluční rok přinesl rozhodující obrat. Tady začíná novověká historie Židů a jejich kultury v Brně, která se vyvíjela až do 15. března 1939, nacistické okupace Československa a zřízení Protektorátu Čechy a Morava. To vše patří k časovému úseku, který nás zajímá.

Jazyková orientace na němčinu má ostatně své historické kořeny v tolerančním patentu císaře Josefa II. z roku 1787, jímž bylo Židům nařízeno přijmout příjmení z přesného seznamu německých jmen a přikázáno své úřední záležitosti vyřizovat v zemském jazyku – tj. zde v němčině. Zároveň bylo možno zřizovat německo-izraelské (tj. hebrejské) školy.

Koncem 18. století začínají Židé v Brně zakládat podniky pro textilní výrobu, což během času přineslo městu rozvoj průmyslu. 1795 založil Jakob Höller výrobu sukna, 1804 pak továrnu na zpracování vlny. To byly počátky tohoto vývoje. Ve čtyřicátých letech 19. stol. bylo v Brně 21 větších a 22 menších továren na zpracování vlny. Město bylo nazýváno „rakouským Manchesterem“ nebo „Manchesterem východu“: Brněnský textilní průmysl byl v té době největší a nejvýznamnější v celé rakousko-uherské monarchii. 1859 bylo v Brně 110 textilních vlnu zpracujících továren a velkodílen. Moje matka, která byla po roce 1918 sekretářkou u firmy Lazar Auspitz Enkel (vnuci Max a Julius rytíř Gomperz), mi vyprávěla, že v její době byly v továrně vyráběny látky, které se posílaly do Anglie, kde byly opatřeny pečeti a prodávány jako anglické sukno. Na této konferenci se jistě bude mluvit o tom, že otec George Placzeka Alfred (1870–1942) byl od r. 1904 spolujednatel významné textilní továrny Skene & Co v Alexovicích u Ivančic. Roku 1913 pak Placzek továrnu převzal od spolujednatel Louise Skene. V první světové válce získala továrna velké válečné zakázky, které zachránily mnohé místní muže před válečným nasazením a smrtí. Placzek podporoval místní obyvatele i hmotně potravinami, při čemž se angažovala i jeho žena Marianne. Pro jejich sociální angažmá bylo manželům Placzekovým roku 1922 uděleno čestné občanství Alexovic.

Hospodářský rozvoj města zapříčinil i migraci židovských obyvatel ze starých židovských obcí z brněnského okolí, jako Boskovic, Rousínova, Slavkova, Pohořelic, Dolních Kounic, Ivančic. Byla založena židovská obec. Byla postavena synagoga a další následovaly, byl založen židovský hřbitov. Prvním stálým rabínem v Brně byl 1860 zvolen dr. Baruch Placzek a od roku 1884 zastával i úřad moravského zemského rabína. Byl to dědeček Georga Placzeka, který na něj měl nemalý vliv. Zejména jeho nadšení pro vědy Placzeka inspirovalo. Baruch Placzek byl blízkým přítelem Johanna Gregora Mendela, který

ve své době jako první poznal a ocenil význam Mendelových genetických poznatků. Dokonce prý po Mendelově smrti pokračoval na podobných experimentech s rostlinami. Baruch Placzek uveřejnil i práce z oblasti poezie a beletrie – byla to osobnost renesančního typu.

Židovští občané se velice rychle zapojili do hospodářského, politického a kulturního života města Brna a brzy zde hráli významnou aktivní úlohu. Brněnská městská galerie (dnes Moravská galerie) byla založena díky sbírkám a darům židovských podnikatelů – tak např. Heindrich Gomperz odkázal svému městu přes 400 obrazů. Majitel továrny na klobouky v Rajhradě u Brna Arnold Skutezky daroval 1938 městu Brnu sbírku barokních kreseb.

Brno hrálo už od sedmdesátých let 19. století důležitou roli v dějinách rakouského dělnického hnutí a v těchto souvislostech i v otázkách národnostních. V době, kdy ještě nebylo zákona zaručujícího péči v případě nemoci, stáří nebo invalidity, existovala v Brně „Dělnická, podpůrná, vdovská a sirotčí pokladna soukenických a vlnářských závodů a dílen pracujících ve mzdě“. Na popud Viktora Adlera formulovali rakouští sociální demokrati na svém sedmém sjezdu 1899 svůj tzv. „Brněnský program“, podle něhož měl internacionalismus nahradit militantní nacionalismus.

Roku 1905 došlo k „Moravskému vyrovnání“, v němž smluvní partnerství mělo zajistit dobré sousedské vztahy. Moravským sněmem přijaté ústavní zákony zaručovaly spravedlivější rozdělení zastoupení Čechů a Němců v zemské sněmovně, kteří byli napříště rovnocenní. Důležitou roli v těchto děních hrál sociálně-demokratický politik dr. Ludwig Czech. Po léta byl v Brně činný jako komunální politik, v době Československé republiky se stal v r. 1929 ministrem sociální péče, nakonec v letech 1934–1938 ministrem veřejných prací a zdravotnictví. Nacisty byl zavlčen do koncentračního tábora Terezín, kde 1942 zemřel. Jiný významný brněnský politik,

kteřý byl mezi válkami sociálně-demokratickým senátorem, byl dr. Polach. Vedl obsáhlou korespondenci s významnými politickými osobnostmi (byla v ní korespondence s Rosou Luxemburgovou), kterou počátkem 1939 spálil. Jeho nejstaršímu synovi se podařilo emigrovat do Palestíny. On sám spolu se svou ženou, svým synem Hansem, jeho ženou a dcerou Editou byli deportováni do Osvětimi. Otec se synem byli zavražděni, snacha zemřela na tyfus už po osvobození tábora. Vrátili se žena a její vnučka, která se provdala za osvětimského spoluvězně spisovatele Otu B. Krause. Mladí manželé odešli 1949 do Izraele, stará paní Polachová dožila svůj život u mé babičky v Brně, kde v padesátých letech zemřela, a svůj poslední odpočinek našla na brněnském židovském hřbitově. Z oblasti politiky uvádím dále Adolfa Stránského, politika a publicistu, zakladatele důležitého českého deníku „Lidové noviny“, který v první československé vládě zastával místo ministra obchodu a roku 1920 byl jmenován senátorem. Jeho syn Jaroslav Stránský vlastnil a řídil Lidové noviny, které pro kulturní klima první republiky byly důležitou institucí (např. redaktory byly bratři Čapkové). Stránský byl mimořádným profesorem Masarykovy univerzity, v době 2. světové války byl členem londýnské exilové československé vlády, po válce v Československu ministrem spravedlnosti, ministrem školství a náměstkem předsedy vlády, po komunistickém puči emigroval a v emigraci zemřel.

Pro vývoj výtvarného umění v Brně sehrál v období c. a k. monarchie důležitou roli „Mährischer Kunstverein“ (Moravský spolek umění). 1911 byl otevřen Dům umění (Künstlerhaus), v němž byly pořádány výstavy. Kunstverein poskytoval své přístřeší i českým umělcům. Situace se změnila po vzniku Československé republiky: čeští umělci si zakládali vlastní spolky. Mährischer Kunstverein přesto pokračoval ve své otevřené a tolerantní politice vůči českým umělcům. Jeho výstavní politika byla vedena progresivními idejemi. Svědčí o tom jména umělců, která jsou uvedena v jednom z katalogů,

který je sice nedatován, ale ze souvislostí uvedených v úvodu je nutno jej časovat do doby po vzniku Republiky: Eugéne Louis Boudin, Jean Bapt. Corot, Gustave Courbet, Charles François Daubigny, Anton Faistauer, Vincent van Gogh, Th. Th. Heine, Emil Hlavica, Ferdinand Hodler, Alois Kalvoda, Gustav Klimt, Oskar Kokoschka, Maxim Kopf, Max Liebermann, Constantin Meunier, George Minne, Adolphe Monticelli, Emil Orlik, Egon Schiele, Paul Signac, Franz v. Stuck, Jan Štursa, Joža Uprka. Srovnáme-li to se snahami a činností pražského Spolku výtvarných umělců Mánes, je vidět, jaký zásadní význam pro brněnský kulturní život měla činnost tohoto spolku. A čteme-li v úvodním slově tohoto katalogu slova sochaře Viktora Oppermanna: „Úsilí velkoryse zpřístupnit veřejnosti soukromé sbírky umění, to není jen naším přáním, je to charakteristický znak velkoměstského uměleckého života na celém světě. V Londýně, Manchesteru, Paříži, Kolíně (nad Rýnem), Berlíně a New Yorku soutěží spolky sběratelů mezi sebou skvělými prezentacemi, v čemž se s nimi pochopitelně nemůže zcela vyrovnat. Přesto nechceme v ideálních základech jejich činnost za nimi pokulhávat.“, můžeme si udělat představu o dalším aspektu tohoto progresivního postoje. V roce 1922 vznikl z jiného uměleckého spolku spolek „Die Vereinigung deutscher bildender Künstler Mährens und Schlesiens – Scholle“ (Sdružení německých výtvarných umělců Moravy a Slezska – Hrouda).

V roce 1928 byla v Brně v areálu funkcionalistickými architekty pro to zřízeném (dnešní areál Brněnských výstavních veletrhů) otevřena výstava soudobé kultury. Touto výstavou se připomnělo desáté výročí vzniku Československé republiky – což bylo pro tu dobu něco zcela neobvyklého. Na výstavě přijali účast i němečtí umělci. Pro ně byl postaven pavilon „Das Haus des Werkbundes der Deutschen auf der Ausstellung der zeitgenössischen Kultur in Brünn“. Navrhl jej profesor brněnské německé techniky arch. Vinzenz Baier, řešení vnitřních prostor bylo provedeno podle návrhu v Brně činného

židovského architekta Zoltána Egriho. Z mladých brněnských malířů zde vystavovali mladí Oskar Schmal a Oskar Spielmann. Na přípravě expozice pavilonu se účastnili mj. prof. dr. Hugo Iltis, vedoucí Masarykovy lidové univerzity a zakladatel muzea Johanna Gregora Mendela, profesor pražské Akademie umění Franz Thiele a brněnský sochař Viktor Oppenheimer.

Brněnský malíř Otto Ungar, mezi válkami profesor na židovském gymnasiu, byl po nacistické okupaci republiky jako Žid deportován do Terezína. Tam patřil ke skupině umělců a kulturních pracovníků, kteří v tomto koncentračním táboře vyvinuli neuvěřitelnou uměleckou aktivitu. Absurdní na této situaci bylo, že nacisté tuto uměleckou činnost v oblasti výtvarného umění, divadla, kabaretu, hudby použili jako důkazů, kterými chtěli před komisí mezinárodního Červeného kříže zatajit pravou podobu svého teroru v těchto táborech (viz film Kurta Gerona „Vůdce daruje židům město“).

Významný podíl na brněnském funkcionalismu měli mezi jinými židovští architekti Otto Eisler a Ernst Wiesner. Zejména Wiesner obohatil město o zajímavé a osobité stavby. Brněnské krematorium patří i v mezinárodním srovnání k vynikajícím a charakteristicky osobitým výtvorům.

Hudbě darovalo město Brno výrazné osobnosti německé a židovské kulturní tradice. Tenor Leo Slezak a skladatel Erich Wolfgang Korngold, oba narozeni v Brně, odešli záhy do Vídně, kde rozvinuli svou tvůrčí práci. Korngold emigroval posléze do USA, kde vznikla jeho hlavní díla. Skladatel Pavel Haas byl žákem Leoše Janáčka, který z jeho nauky, názorů i příkladu těžil při vytvoření osobitého stylu. I on byl jako Žid deportován do Terezína, kde složil pozoruhodná díla. V Písních na slova čínské poezie se zřetelně projevuje touha po svobodě a duchovních hodnotách. Z Terezína byl Pavel Haas odveden do Osvětimi a tam usmrčen. Šťastnější osud byl dopřán jeho bratru Hugovi: jemu se podařilo emigrovat do USA. Hugo Haas byl významný český herec jak na divadle, tak ve filmu. V obou mediích

ztělesnil hlavní postavu doktora Galéna v Čapkově dramatu *Bílá nemoc*, kterou chtěl spisovatel varovat před nebezpečím fašismu a nacismu.

Čapkovo drama bylo v roce 1938 v Brně hráno česky a německy: vedle českých herců hráli němečtí herci, kteří emigrovali z Německa. Československo se díky prezidentům T. G. Masarykovi a Edvardu Benešovi stalo nejdůležitější azylovou zemí pro Židy a antifašisty z hitlerovského Německa a Rakouska. Kulturní historik F. X. Šalda a spisovatel Karel Čapek založili společnost na podporu německých emigrantů a byli podporováni mnoha umělci a kulturními pracovníky. Heinrich Mann o tom píše ve svých vzpomínkách „Ein Zeitalter wird besichtigt“ (Epocha je prozkoumávána): „V proklatých létech, kdy za všeobecného trpění mohlo vyrůst hitlerovské Německo, otevřel nám stát prezidenta-Osvoboditele Masaryka svou náruč. My, celé pronásledované Německo, intelektuální a svobodmilovné, jsme byli v jediné zemi nejen nezučastněné trpění – Praha nás přijala jako příbuzné ...“.

Veškeré mírové soužití české a německé kultury, které bylo charakteristické pro intelektuální a kulturní kruhy v Brně a patřilo k jeho tradici, skončilo 15. března 1939 obsazením země nacisty a zřízením Protektorátu Čechy a Morava. Pro židovské obyvatelstvo to znamenalo naprosté zničení existenčních možností. Židé nesměli navštěvovat žádné veřejné školy, nesměli navštěvovat kina, divadla, přednášky, muzea, nesměli vstoupit do parku, sednout si na lavičku, navštěvovat lázně, nesměli být členem jakéhokoliv spolku. Židé byli vystěhováváni ze svých bytů a do jiných sestěhováváni, více rodin do jednoho bytu. Tak např. můj otec nesměl bydlet pohromadě se svou „arijskou“ ženou a synem. V bytě židovského advokáta Vlacha na Augustinské musel obývat čtvrtinu jednoho pokoje. Židé měli ve 20 hodin zavírací hodinu, její překročení znamenalo deportaci do Osvětimi. Židům byly zabaveny hudební nástroje, jízdni kola, gramofony, radia – nemluvě o devizách, akciích

či špercích. Soukromé kontakty mezi osobami židovského a arijského původu byly zapovězeny. Emigrovat bylo těžké, zahraniční zastupitelství zdržovala vydání víz mnohdy zlomyslnými komplikacemi. Můj otec chtěl emigrovat do Austrálie – bez úspěchu. Židé z celé země byli odvléčeni do koncentračních táborů, kde byli umučeni nebo zemřeli. Vrátilo se jich jen málo. To znamenalo i konec symbiosy české, německé a židovské kultury u nás.

Po komunistickém puči 1948 byla tato historie zamlčována. Antisemitismus byl opět uznáván a aplikován. V procesu s Rudolfem Slánským a jinými se opět užívalo pojmu „židovského původu“. I já jsem byl ve spisech STB označován „židovského původu“, ačkoliv jsem stejně jako můj otec i děda byl pokřtěným katolíkem, tedy byl jsem „židovského původu“ pouze podle nacistických rasových „norimberských“ zákonů.

Nyní v nové situaci, ve svobodné zemi a v dobách evropské integrace bychom měli znovu začít a hledat i objevovat souvislosti a při tom navazovat na pozitivní stránky tradice. Právě tady v Brně je pro to z tradice úrodná půda. Příkladem takových snah může být před nedávnem otevřená výstava Ernsta Wiesnera a pochopitelně i toto shromáždění k úctě Georga Placzeka.

Petr Spielmann
Dekan der Fakultät für bildende Künste
der Technischen Universität in Brünn

Einige Bemerkungen zur Tradition der Beziehungen der deutsch-jüdisch-tschechischen Kultur in der brüner Heimat von Georg Placzek

Für jeden Menschen ist die Atmosphäre seiner Heimat der Ausgangspunkt seines Lebens-Weges, die ersten Empfindungen und Erlebnisse sind das Ausschlaggebende für seine weitere Entwicklung. So hat sicherlich auch Georg Placzek die Atmosphäre Brünns und seiner Umgebung geprägt. Es trafen hier die jüdische Tradition, die zwar überwiegend deutsch war, aber das tschechische hat in ihr auch eine Rolle gespielt, die deutsche und die tschechische Tradition aufeinander. Dieser Zusammenprall hat eine lange Geschichte, derer Verlauf nicht ohne Spannungen war. Den Ausgleich, gegenseitige Beeinflussung, tolerantes Verständnis und sogar Zusammenwirken, Zusammenarbeit und gegenseitige Unterstützung brachte dieser Beziehung das jüdische Element.

Zu dieser Geschichte möchte ich mit einigen Bemerkungen beitragen. Ich stütze sie auf Erkenntnissen aus Literatur, die sich in den letzten Jahren mit diesem Themenkreis befaßt hat. Da bin ich Herrn Jaroslav Bránský, Frau Milena Flodrová, Herrn Aleš Gottvald, Herrn Jaroslav Klenovský und Frau Dora Müller für Informationen und Anregungen dankbar. Einiges

an Wissen entnehme ich meinen Erinnerungen an Gespräche mit meinem Vater Ing. Arch. Paul Spielmann, der vieles aus eigener Erfahrung wußte (z. B. habe ich in den letzten Tagen ein Brief Fritz Placzeks an ihn in seinem Nachlaß gefunden, dem Bruder Georg Placzeks, der von persönlichen Kontakten zeugt; auch hatte er das brünner deutsche Gymnasium, an dem auch T. G. Masaryk Schüler war, besucht und 1918 absolviert), und an Gespräche mit meiner Mutter, die als Tochter der Hausmeisterin in dem Doppelhaus Bischofsgasse 5 (Biskupská 5) dort zur Welt kam, im Haus, in dem die Familie Haas (mit Söhnen Pavel und Hugo), die Familie des soz. dem. Senators Pollach und andere jüdische Familien wohnten, und auch über allerhand sich erinnert hat und berichten konnte.

An dieser Stelle möchte ich mich auch entschuldigen, daß ich in meinem kurzen Vortrag nicht die Konferenz-Verhandlungssprache benutze, der ich nicht mächtig bin, sondern Deutsch spreche, meiner Vatersprache, in der übrigens sehr viele brünner Juden kommunizierten. Aber nicht nur die: auch Masaryk hat z. B. seiner Mutter auf Deutsch geschrieben.

Die Anfänge der jüdischen Besiedlung Brünns reichen in den Übergang zwischen dem 12. und 13. Jahrhundert, wo sie unter anderen Kolonisten hierher kamen und sich im brünner Becken niedergelassen haben. Sie waren am städtischen Leben voll beteiligt und die brünner Rechtsbücher bringen etliche Beispiele gegenseitiger Zusammenarbeit. Die Stadtverwaltung hat kein Pogrom zugelassen – im Unterschied zu anderen Städten – und alle Mißverständnisse wurden friedlich gelöst. So ist Brunn in den Jahren 1339–1349, als in Deutschland eine Judenverfolgung anging, zum Zufluchtsort für deutsche Juden geworden. Bis 1454 der junge böhmische König Ladislaus Postumus Vertreibung der Juden aus allen königlichen Städten angeordnet hat. Über 170 Jahre blieben die Juden aus Brunn ausgeschlossen. Ab 1627 durften sie wieder in der Stadt Geschäfte führen, aber erst das Revolutionsjahr 1848 hat eine grundsätzliche Wende gebracht.

Da fängt die neuzeitige Geschichte der Juden und ihrer Kultur in Brünn an, die sich bis zum 15. März 1939, der Nazi Okkupation der Tschechoslowakei und Errichtung des Protektorats von Böhmen und Mähren, entwickelt hat. Dies alles gehört zur Zeitspanne, die uns interessiert.

Die sprachliche Orientierung aufs Deutsche hat übrigens ihre historische Wurzeln im Toleranz-Patent des Kaisers Josef II. aus dem Jahre 1787, in dem den Juden befohlen wurde einen aus dem genauen Verzeichnis deutscher Beinamen anzunehmen und der ihnen angeordnet hat ihre Amtsangelegenheiten in der Landessprache – hier Deutschen – zu führen. Es war auch möglich deutsch-israelische (d. h. hebräische) Schulen zu errichten.

Am Ende des 18. Jahrhunderts fangen die Juden in Brünn Unternehmen zu gründen, die sich mit Textilanfertigung befassen, was dann im Laufe der Zeit einen industriellen Aufschwung beschert hat. 1795 gründete Jakob Häller eine Stoffanfertigung, 1804 eine Fabrik für Verarbeitung von Wolle. Das war der Anfang dieser Entwicklung. In den vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts gab es in Brünn 21 größere und 22 kleinere Fabriken zur Bearbeitung von Wolle. Man nannte die Stadt den „österreichischen Manchester“ oder den „Manchester des Ostens“: die brünnner Textil-Industrie war zu der Zeit die größte und bedeutendste in der österreich-ungarischer Monarchie. 1859 gab es in Brünn 110 Textil-woll- Fabriken und Großwerkstätten. Meine Mutter, die nach 1918 als Sekretärin bei der Firma Lasar Auspitz Enkel (das waren Max und Julius Ritter Gomperz) gearbeitet hat, erzählte mir, daß in ihrer Zeit in der Fabrik Stoffe angefertigt wurden, die man nach England geschickt hat, wo sie mit Siegel versehen und dann als englische Stoffe verkauft wurden. Es wird in dieser Konferenz sicher zur Sprache kommen, daß Georg Placzeks Vater Alfred (1870–1942) seit 1904 Mitinhaber der international bedeutenden Textilfabrik Skene & Co in Alexowitz bei Eibenschitz war. 1913

übernahm Placzek die Fabrik von Mitinhaber Louis Skene. Im ersten Weltkrieg erwarb die Fabrik große Kriegsaufträge, die viele Männer aus dem Ort vor dem Kriegseinsatz und Tod retteten. Placzek unterstützte die Einwohner auch materiell mit Lebensmitteln, wobei sich auch seine Frau Marianne engagierte. Für den sozialen Einsatz wurden die Eheleute Placzek 1922 zu Ehrenbürgern von Alexowitz ernannt.

Der wirtschaftliche Aufschwung der Stadt war die Ursache von Migration jüdischer Einwohner aus alten jüdischen Gemeinden aus der brünnner Umgebung, wie Boskowitz, Rausnitz, Austerlitz, Pohorelitz, Dolní Kounice oder Eibenschitz. Es wurde eine jüdische Kultusgemeinde gegründet, Synagoge wurde gebaut und weitere folgten, ein jüdischer Friedhof wurde gegründet. Zum ersten ständigen Rabbi wurde 1860 Dr. Baruch Placzek gewählt, seit 1884 der letzte mährische Landesrabbiner, Großvater von Georg Placzek, der auf ihn einen großen Einfluss ausübte. Besonders seine Begeisterung für die Wissenschaften haben Placzek inspiriert. Baruch Placzek war ein enger Freund von Johann Gregor Mendel, der in seiner Zeit als erster die Bedeutung der Mendelschen genetischen Erfindungen erkannt und gewürdigt hat. Er sollte sogar nach Mendels Tod in ähnlichen Experimenten mit Pflanzen fortgefahren haben. Es gibt auch ornithologische wissenschaftliche Arbeiten. Baruch Placzek publizierte auch Arbeiten aus Poesie und Belletristik – es war eine Persönlichkeit des Renaissance-Typus.

Jüdische Bürger haben sich schnell in das wirtschaftliche, politische und kulturelle Leben der Stadt Brunn eingegliedert und haben oft eine bedeutende und aktive Rolle gespielt. So verdankt die städtische Galerie Brunn (heute Mährische Galerie) ihre Gründung Kollektionen und Geschenken jüdischer Unternehmer – so hat z. B. Heinrich Gomperz seiner Heimatstadt über 400 Bilder vermacht. Der Inhaber einer Hutfabrik in Raigern bei Brunn Arnold Skutezky schenkte 1938 der Stadt eine Sammlung barocker Zeichnungen.

Brünn hat schon seit den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts eine wichtige Rolle in der Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung gespielt und in diesen Zusammenhängen auch in der Nationalitätenfrage. In der Zeit, als es noch keine gesetzliche Fürsorge in Krankheitsfällen, im Alter oder Invalidität gab, existierte in Brünn „Die Arbeiter-, Unterstützungs-, Witwen- und Waisenkasse der Schafwollfabriken und Lohnetablissemments“. Die österreichischen Sozial-Demokraten schufen auf Anregung von Viktor Adler auf ihrem Siebenten Parteitag 1899 ihr sog. „Brünner Programm“, wo ein Internationalismus den militanten Nationalismus ersetzen sollte.

1905 kam es zum „Mährischen Ausgleich“, in dem vertragsmäßige Partnerschaft gute nachbarschaftliche Beziehungen sichern sollte. Die vom mährischen Landtag angenommenen verfassungsändernden Gesetze regelten eine gerechtere Aufteilung der Landesverwaltung zwischen Tschechen und Deutsche, die von nun an gleichberechtigt waren. Eine wichtige Rolle in diesen Geschehnissen spielte der sozialdemokratische Politiker Dr. Ludwig Czech. Jahre war er in Brünn als Kommunalpolitiker tätig, in der Tschechoslowakischen Republik bekleidete er 1929 die Funktion des Sozialministers, 1934-1938 war er dann Minister für öffentliche Arbeiten und Gesundheitswesen. Die Nazis haben ihn in das Konzentrationslager Theresienstadt verschleppt, wo er 1942 gestorben ist. Ein weiterer wichtiger Politiker, der zwischen den Kriegen als sozial-demokratischer Senator gearbeitet hat, war Dr. Polach. Seine umfangreiche Korrespondenz mit bedeutenden politischen Persönlichkeiten (mit einem Briefwechsel mit Rosa Luxemburg) hat er Anfangs 1939 verbrannt. Seinem ältesten Sohn ist die Emigration nach Palästina gelungen. Er selber wurde mit seiner Frau, seinem Sohn Hans und dessen Frau und Tochter Edith nach Auschwitz deportiert. Die Männer wurden ermordet, die Schwiegertochter ist nach der Befreiung an Typhus gestorben. Zurückgekommen sind die Ehefrau und die

Enkelin, die ihre Bekanntschaft aus dem KZ, den Schriftsteller Ota B. Kraus geheiratet hat. Das Ehepaar ist 1949 nach Israel emigriert, die alte Frau Polach hat ihr Lebensende bei meiner Großmutter in Brünn verbracht, wo sie in den fünfziger Jahren gestorben ist und ihre letzte Ruhe auf dem brünner jüdischen Friedhof gefunden hat. Aus dem politischen Bereich will ich weiter Adolf Stránský erwähnen, den Politiker und Publizisten, Begründer der wichtigen tschechischen Zeitung „Lidové noviny“ (Volkszeitung), in der ersten tschechoslowakischen Regierung bekleidete er das Amt des Handelsministers, ab 1920 war er Senator im Senat der Republik. Sein Sohn Jaroslav Stránský war Inhaber und leitete die Zeitung Lidové noviny, die für das Kulturelle Klima der 1. Republik eine bedeutende Rolle spielte (z. B. haben die Brüder Čapek da als Redakteure gearbeitet). Stránský war außerordentlicher Professor der Masaryk Universität in Brünn, in den Jahren des 2. Weltkrieges war er Mitglied der Londoner Exilregierung, nach dem Krieg Justiz und Schulminister und stellvertretender Ministerpräsident. Nach dem kommunistischen Putsch ist er emigriert, in der Emigration ist er gestorben.

Für die Entwicklung der bildenden Kunst in Brünn spielte in der Zeit der k. u. k. Monarchie der Mährische Kunstverein eine bedeutende Rolle. 1911 wurde das Künstlerhaus eröffnet, in dem Ausstellungen stattfanden. Der Kunstverein hat auch tschechischen Künstlern Obdach gewährt. Die Situation hat sich mit der Entstehung der tschechoslowakischen Republik geändert: tschechische Künstler haben eigene Vereinigungen gegründet. Der Mährische Kunstverein hat trotzdem eine offene und tolerante Politik gegenüber den tschechischen Künstlern geführt. Ihr Ausstellungswesen war von progressiven Ideen geleitet. Es zeugen davon Namen von Künstlern, derer Werke in einem Ausstellungskatalog aufgeführt sind, der zwar undatiert, aber nach dem Vorwort in die Zeit der Republik anzusiedeln ist: Eugène Louis Boudin, Jean Bapt. Corot, Gustave Courbet,

Charles François Daubigny, Anton Faistauer, Vincent van Gogh, Th. Th. Heine, Emil Hlavica, Ferdinand Hodler, Alois Kalvoda, Gustav Klimt, Oskar Kokoschka, Maxim Kopf, Max Liebermann, Constantin Meunier, George Minne, Adolphe Monticelli, Emil Orlik, Egon Schiele, Paul Signac, Franz v. Stuck, Jan Štursa, Joža Uprka. Wenn man es z. B. mit Bemühungen und Ausstellungen der Prager Künstlervereinigung Mánes vergleicht, sieht man wie bedeutend für das brünnner kulturelle Leben solche Ausstellungen waren. Wenn wir im Vorwort dieses Kataloges von dem brünnner Bildhauer Viktor Oppermann verfasste Worte lesen: „Die Bestrebungen, den Privatbesitz an Kunstwerken in freisinniger Weise allgemein zugänglich zu machen, sind nicht nur bei uns im Schwunge, sie sind ein charakteristisches Zeichen großstädtischen Kunstbetriebes der ganzen Welt. In London, Manchester, Paris, Köln, Berlin und New York wetteifern die Sammlerverbände mit glanzvollen Darbietungen, worin wir uns ihnen allerdings nicht voll gleichstellen können. Trotzdem wollen wir in der idealen Grundlage ihrer Tätigkeit ihnen nicht nachstehen.“, machen wir uns ein weiteren Aspekt dieser progressiven Haltung bewußt. Im Jahre 1922 entstand aus anderer Künstlervereinigung „Die Vereinigung deutscher bildender Künstler Mährens und Schlesiens – Scholle“.

Im Jahr 1928 wurde in Brünn auf einem dafür von funktionalistischen Architekten errichteten Gelände (das heutige Gelände der brünnner Messe) die Ausstellung zeitgenössischer Kultur veranstaltet. Mit dieser Ausstellung wurde das zehnjährige Jubiläum der Entstehung der tschechoslowakischen Republik gefeiert – was übrigens in dieser Zeit etwas außergewöhnliches war. An der Ausstellung nahmen auch deutsche Künstler teil. Es wurde ein Pavillon gebaut „Das Haus des Werkbundes der Deutschen auf der Ausstellung zeitgenössischer Kultur in Brünn“. Entworfen hat ihn der Professor an der brünnner deutschen Technik Arch. Vinzenz Baier, die Inneneinrichtung wurde nach Entwürfen des brünnner jüdischen Architekten

Zoltán Egri gestaltet. Von brünner jungen Malern stellten hier Oskar Schmal und Oskar Spielmann. Bei den Vorbereitungen der Exposition des Pavillons beteiligten sich u. a. Prof. Dr. Hugo Iltis, Leiter der Masaryk Volkshochschule, Gründer des Museum Johann Gregor Mendels, Professor an der Prager Kunstakademie Franz Thiele und der brünner Künstler Viktor Oppenheimer.

Der brünner Maler Otto Ungar, zwischen den Kriegen Professor am jüdischen Gymnasium, wurde nach der Nazi Okkupation der Republik als Jude nach Theresienstadt deportiert. Dort gehörte er zu der Gruppe der Kulturschaffenden, die in diesem Konzentrationslager eine unglaubliche kulturelle Aktivität entwickelt haben. Absurd an dieser Situation war, daß die Nazis diese Betätigung in Kunst, Theater, Kabarett, Musik als Beweise aufführten, mit denen sie den wahren Terror vor dem internationalen Roten Kreuz verheimlicht haben (Kurt Gerons Film „Der Führer schenkt den Juden eine Stadt“).

Wichtigen Anteil unter den brünner Funktionalisten hatten u. a. die jüdischen Architekten Otto Eisler und Ernst Wiesner. Besonders Wiesner bereicherte das Stadtbild mit interessanten im persönlichen Stil gestalteten Bauten. Das brünner Krematorium gehört auch im internationalen Vergleich zu erstklassigen und charakteristischen Schöpfungen.

Der Musik schenkte die Stadt Brünn berühmte Persönlichkeiten. Der Tenor Leo Slezak und der Komponist Erich Wolfgang Korngold, beide in Brünn geboren, sind sehr früh nach Wien gekommen und entwickelten dort ihre schöpferische Arbeit. Korngold emigrierte dann nach USA, wo seine Hauptwerke entstanden sind. Der Komponist Pavel Haas war Schüler von Leoš Janáček, der aus seiner Lehre und Beispiel einen sehr persönlichen Stil ausgearbeitet hat. Auch er wurde als Jude nach Theresienstadt deportiert, wo er bemerkenswerte Werke komponiert hat. In den Liedern auf Worte chinesischer Poesie kam der Wille zur Freiheit und geistigen Werten deutlich zum Ausdruck. Haas wurde von Theresienstadt nach Auschwitz verschleppt und dort getötet.

Ein glücklicheres Schicksal ist seinem Bruder Hugo widerfahren. Ihm ist die Emigration nach USA gelungen. Hugo Haas war ein bedeutender Schauspieler wie im Theater so im Film. In beiden Medien verkörperte er die Hauptfigur des Doktor Galén des Dramas Weiße Krankheit von Karel Čapek. Der Schriftsteller hat mit diesem Stück seine Warnung vor dem Faschismus und Nationalsozialismus ausgesprochen.

Čapeks Drama wurde 1938 in Brünn tschechisch und deutsch gespielt: von tschechischen und deutschen emigrierten Schauspielern. Die Tschechoslowakei war Dank der Präsidenten T. G. Masaryk und Eduard Beneš das wichtigste Asyl für Juden und Antifaschisten nach 1933 aus Hitler-Deutschland und Österreich. Der Kulturhistoriker F. X. Šalda und der Schriftsteller Karel Čapek haben ein Komitee zu Unterstützung der deutschen Emigranten gegründet und wurden von vielen Kulturschaffenden unterstützt. Heinrich Mann schrieb darüber in seinen Erinnerungen „Ein Zeitalter wird besichtigt“: „Die verhängnisvollen Jahre, als Hitler-Deutschland unter allgemeinen Duldung heranwachsen durfte, hat der Staat des Präsidenten-Befreiers Masaryk uns die Arme geöffnet. Wir, das ganze verfolgte Deutschland, das intellektuelle, das freiheitliche – waren in dem einzigen Lande nicht nur teilnahmslos geduldet: Prag empfing uns als Verwandte ...“

Jeweiliges friedliches Zusammenleben der tschechischen und deutschen Kultur, welches charakteristisch war für intellektuelle und kulturelle Kreise in Brünn und gehörte so zu seiner Tradition, endete am 15. März 1939 mit Besetzung des Landes und Errichtung des Protektorats Böhmen und Mähren. Für die jüdische Bevölkerung bedeutete es die absolute Vernichtung der existenziellen Grundlagen. Die Juden durften keine öffentliche Schulen besuchen, durften kein Kino, Theater, Vorträge, Museen besuchen, durften in kein Park eintreten, sich auf eine Bank setzen, Bäder besuchen, durften nicht Mitglied in Vereinen sein. Juden wurden aus ihren Wohnungen ausgesiedelt und in andere,

viele zusammen gebracht. Mein Vater z. B. durfte mit uns – der „arischen Frau“ mit Kind – nicht in einer Wohnung wohnen. Er bewohnte in der Wohnung des jüdischen Rechtsanwalts Vlach in der Augustinerstrasse ein Viertel eines Zimmers. Für Juden war 20 Uhr die Sperrstunde – die Überschreitung bedeutete Deportation nach Auschwitz. Musikinstrumente, Fahrräder, Grammofone, Radios wurden beschlagnahmt, schweige von Devisen, Aktien, Schmuck. Private Kontakte zwischen Juden und Ariern waren untersagt. Emigrieren war schwierig. Auslandsvertretungen arbeiteten mit Verzögerungen und boshaften Komplikationen. Mein Vater hat versucht nach Australien auszuwandern – ohne Erfolg. Die Juden wurden aus dem ganzen Land in Konzentrationslager gebracht, wo sie ermordet oder gestorben sind. Zurück kamen nur wenige. Das bedeutete auch das Ende der Symbiose der tschechischen, deutschen und jüdischen Kultur bei uns.

Nach dem kommunistischen Putsch 1948 hat man diese Geschichte verschwiegen. Antisemitismus wurde wieder salonfähig. Im Prozeß mit Slánský und anderen sprach man wieder von „jüdischer Herkunft“. Ich wurde in den Akten des tschechoslowakischen Geheimdienstes (STB) eben mit diesem Begriff „jüdischer Herkunft“ belegt, obwohl ich von Geburt an katholisch getauft bin (wie auch mein Vater und Großvater), also „jüdischer Herkunft“ bin ich nur nach den nationalsozialistischen Nürnberger Gesetzen.

Jetzt in der neuen Situation, im freien Land und der Zeit europäischer Integration sollte man von neu Anfangen und Zusammenhänge suchen und entdecken, dabei an die positiven Seiten der Tradition anknüpfen. Gerade in Brünn gibt es dafür aus der Tradition heraus ein fruchtbarer Boden. Ein Beispiel für solche Bemühungen kann man die vor einigen Tagen eröffnete Ausstellung des bedeutenden brünner Architekten Ernst Wiesner werten und selbstverständlich auch diese Veranstaltung zu Ehren von Georg Placzek.

Petr Spielmann
Dean of the Faculty of Fine Arts,
Brno University of Technology

Some remarks to the tradition of relations between
the German, Jewish, and Czech cultures
in George Placzek's hometown Brno

The atmosphere of home is the starting point of everyone's way through life; the first impressions and experiences provide the key for one's further development. This was certainly true for George Placzek, who was formed by the atmosphere of Brno and its neighbourhood. This was a place where three traditions – Jewish, mostly German but with the Czech element playing a significant role in it, German, and Czech – clashed. This clash has a long history with spells of tension. It was the Jewish element that contributed settlement, mutual influence, tolerant understanding, and even interaction, and cooperation to these relations.

I would like to make some remarks to this history. They are based on facts described in recent literature on this subject. Here I gratefully acknowledge the information and suggestions from Mr Jaroslav Bránský, Mrs Milena Flodrová, Mr Aleš Gottvald, Ing. arch. Jaroslav Klenovský, and Ing. Dora Müllerová. Some information comes from talks with my father, Ing. arch. Pavel Spielmann, who knew a great deal from his own experience. (Recently, I found a letter in his estate, written to him by Fritz Placzek, George's brother, that testifies to personal contacts.

Until 1918, my father also went to the German *Gymnasium*, a secondary school with T. G. Masaryk among its students.) I have also learned many things from my mother, who was born as a daughter of the janitor of a large semi-detached house at Biskupská Street 5 in which lived the Haas family (with sons Pavel and Hugo), the family of social democratic senator Polach and other Jewish families; in her narrations she could rely on her excellent memory.

At this point I would like to apologise that, in my short lecture, I am not using the conference language, which I do not master, but German, my father's native language, which, by the way, was used by many Brno Jews. But not only by them: even president Masaryk wrote letters to his mother in German.

The origins of the Jewish settlement in Brno date back to the turn of the 13th century when they had come along with other colonists and settled in the Brno basin. They took full part in town life and the Brno law books provide numerous examples of mutual cooperation. The then municipality would not tolerate any pogroms – unlike in other cities – here, any dispute was settled amicably. Thus, in the years 1339–1349, when in Germany Jews hunts were beginning, Brno had become an asylum for the German Jews. Until 1454, when Ladislaus Posthumus, a young Czech king, ordered Jews to be moved out of all the Czech royal towns. For more than 170 years, Brno's gates stayed closed to Jews. From 1627, they could again trade in the town, but it was only in the revolutionary year that a major breakthrough happened. Here, the history of Jews and their culture in Brno begins. It continued until 15th March 1939, when the Nazis occupied Czechoslovakia establishing a Protectorate of Bohemia and Moravia. This is all part of the period with which we are concerned.

The reason for Jews using mostly German has its historical roots in the Edict of Tolerance issued by Emperor Joseph II in 1787. It orders Jews to acquire no other surnames than

those contained in a precise list of German names and to use the language of the land – German in this case – to deal with authorities. It was also possible to establish German-Israeli (that is, Hebrew) schools.

At the end of 18th century, the Jews in Brno began to build factories manufacturing textile and, after some time, the town's industries began to flourish. In 1795, Jakob Höller started manufacturing cloth and, in 1804, wool began to be processed in his factory. Those were the beginnings of this development. In 1840's there were 21 large and 22 small wool-processing factories. The town had come to be called "Austrian Manchester" or "Manchester of the East": The Brno textile industry of that era was the largest and most important one in the entire Austrian-Hungarian monarchy. In 1859 there were 110 wool-processing factories and large workshops in Brno. My mother, who after 1918 worked as a typist with the Lazar Auspitz Enkel company (Enkel means grandsons in German and the grandsons were Max and Julius Ritter Gomperz), told me that, at that time, the factory even manufactured fabric that was shipped to England to be labelled there and sold as English cloth. At this conference, certainly the fact will be mentioned that, from 1904, Alfred, the father of George Placzek, (1870–1942) was a co-owner of Skene & Co, major textile factory in Alexovice u Ivančic. In 1913, Placzek took over the factory from Louis Skene. In World War One, the factory won large orders, which had saved many local men from being conscripted. Placzek also provided food for the local population and his wife Marianne was involved in such efforts. For their charitable activities, the Placzeks were awarded honorary citizenship of Alexovice in 1922.

The economic development of the town had also brought about migration of Jews from old Jewish communities in the Brno neighbourhood such as Boskovice, Rousínov, Slavkov, Pohořelice, Dolní Kounice, and Ivančice. A Brno Jewish community was formed. A synagogue was built with others to

follow, a Jewish cemetery was established. Dr Baruch Placzek was elected the first Brno rabbi in 1860 and, beginning in 1884, he also held the office of the Moravian rabbi. He was George Placzek's grandfather and was a positive influence on his grandson. It was especially his enthusiasm for science that inspired the young Placzek. Baruch Placzek was a close friend of Johann Gregor Mendel's and, at his time, was the first to really understand and appreciate the meaning of Mendel's genius. He is even said to have carried out similar experiments with flowers after Mendel's death. Baruch Placzek also wrote and published poetry and prose – he seems to have been a true renaissance personality.

Very soon, the Jewish citizens became part of Brno economic, political, and cultural life playing very significant active roles. The then Brno Municipal Art Gallery (today Moravian Art Gallery) could be established thanks to the collections and donations from Jewish businessmen – Heindrich Gomperz, for example, bequeathed over 400 paintings to his town. The owner of a hat factory in Rajhrad u Brna, Arnold Skutezky, donated a collection of baroque drawings to the city of Brno in 1938.

Beginning in 1870's, Brno started to play an important role in the Austrian workers' movement and, in this connection, also in nationhood issues. At a time when there was still no law guaranteeing care in the event of illness, old age, and disablement, there existed in Brno a "workers' relief fund of cloth and wool processing plants and wage-earning workshops for widows and orphans". At their 7th party congress in 1899, at Viktor Adler's instigation, the Austrian social democrats formulated what later became known as "the Brno programme" according to which internationalism was to replace the militant nationalism.

The year 1905 saw a "Moravian Settlement" in which partnership based on contracts was to guarantee good relations among neighbours. The constitutional acts passed by the Moravian Parliament allowed for more just representation in

the Land Assembly making Czechs and Germans equal. An important role in these events was played by dr. Ludwig Czech, a social democratic politician. For many years, he was active in Brno local politics and, after Czechoslovakia was established, became minister of social care in 1929 and, later, minister of healthcare and public work from 1934 to 1938. The Nazis deported him to the Terezín concentration camp where he died in 1942. Another important Brno politician, a social democratic senator between the two World Wars, was dr. Polach. He kept up voluminous correspondence with important politicians (including correspondence with Rosa Luxemburg), which he burnt at the beginning of 1939. His eldest son managed to emigrate to Palestine. He himself, his wife, son Hans and his wife and daughter Edita were deported to Auschwitz. The father and the son were murdered, the daughter-in-law died of typhoid after the camp's liberation. Only his wife and her granddaughter returned, who married writer Otta B. Kraus, a fellow prisoner in Auschwitz. In 1949, the young couple went to Israel; old Mrs Polach spent the rest of her life with my granny in Brno where she died in 1950's finding the place of her ultimate rest in the Brno Jewish cemetery. From political life, I would like to mention further Adolf Stránský, a politician and publicist, founder of Lidové noviny, a major Czech newspaper, in the first Czechoslovak government he held the office of minister of trade, being elected a senator in 1920. His son Jaroslav Stránský was the owner and manager of Lidové noviny, which was a newspaper very important for the cultural climate of the first Czechoslovak republic (Karel and Josef Čapek were on its editorial staff). Stránský was an extraordinary professor at Masaryk University, a member of the Czechoslovak exile government in London during World War Two, and minister of justice, minister of education, and deputy prime minister in the post-war Czechoslovak government. He emigrated after the communist coup d'état and died in emigration.

An important role in the development of fine arts in Brno at the end of the “k. und k.” Monarchy was played by “Mährischer Kunstverein“ (Moravian Art Association). In 1911 a “Künstlerhaus” (Artists’ House) was opened for exhibitions to be held in it. The Kunstverein also hosted Czech artists. The situation changed after Czechoslovakia came into being; the Czech artists began to form their own associations. Still Mährischer Kunstverein went on pursuing a policy open and tolerant to Czech artists. Its exhibition policy was based on progressive ideas. This is evidenced by the names of artists listed in a catalogue which, although not dated, originates from a time after the establishment of Czechoslovakia as its introduction implies: Eugène Louis Boudin, Jean Bapt. Corot, Gustave Courbet, Charles François Daubigny, Anton Faistauer, Vincent van Gogh, Th. Th. Heine, Emil Hlavica, Ferdinand Hodler, Alois Kalvoda, Gustav Klimt, Oskar Kokoschka, Maxim Kopf, Max Liebermann, Constantin Meunier, George Minne, Adolphe Monticelli, Emil Orlik, Egon Schiele, Paul Signac, Franz v. Stuck, Jan Štursa, Joža Uprka. If we compare this with the efforts and activities of the Prague Mánes Association of Artists, we see what key importance for Brno cultural life this association had. And reading in the foreword to this catalogue the words of sculptor Viktor Oppermann: “Noble-minded efforts to make private art collections accessible by the public, this is not only our wish, but a sign characteristic of metropolitan artistic life all over the world. In London, Manchester, Paris, Köln am Rhein, Berlin, and New York, collectors’ clubs compete with each other making magnificent presentations, with which we of course cannot quite compare. Still, we do not want to lag behind them in terms of the underlying ideals.“, helps us understand another aspect of this progressive attitude. In 1922, “Die Vereinigung deutscher bildender Künstler Mährens und Schlesiens – Scholle“ (Association of German Artists in Moravia and Silesia – Clod of Soil) was created out of another artists’ association.

In 1928 an exhibition of contemporary culture was installed in Brno on grounds specially created for this purpose by functionalist architects (today's Brno fair grounds). This exhibition was to commemorate the tenth anniversary of the new Czechoslovakian republic – which was something quite unusual for that time. The exhibition was also attended by German artists. It was for them that the “Das Haus des Werkbundes der Deutschen auf der Ausstellung der zeitgenössischen Kultur in Brünn“ pavilion had been built. It was designed by architect Vinzenz Baier, professor of the Brno German technical university, the interior was made following a design by Zoltán Egri, an active Jewish architect. The Brno young painters whose works were on exhibition included Oskar Schmal and Oskar Spielmann, young artists. Assistance in the preparation of the pavilion was also rendered by prof. dr. Hugo Iltis, head of Masaryk People's University and founder of Mendel Museum, Franz Thiele, professor of the Prague Academy of Arts, and by Brno sculptor Viktor Oppenheimer.

The Brno painter Otto Ungar, professor at a Jewish secondary school between the two World Wars, as a Jew, was deported to Terezín after the Nazi occupation. There he belonged to a group of artists who were engaged in artistic activities unimaginable in a concentration camp. This situation was the more absurd knowing that the Nazis misused these artistic activities in fine arts, theatre, cabaret, and music for orchestrating a proof meant to disguise the true nature of terror in such concentration camps (see “The Fuhrer Presents the Jews With a Town” a film by Kurt Geron).

An important part in the Brno functionalism was also taken by Jewish architects Otto Eisler and Ernst Wiesner. It was especially Wiesner who enriched the city by some interesting and original buildings. The Brno crematorium ranks as an excellent and original work even on an international scale.

Brno was also the hometown of some distinctive musicians, descendants of the German and Jewish cultural tradition. Tenor

singer Leo Slezak and composer Erich Wolfgang Korngold, both born in Brno, soon went to Vienna to develop their artistic activities. In the end, Korngold emigrated to the United States where he composed his major works. Composer Pavel Haas was a pupil of Leoš Janáček and used his teacher's theory, ideas and example to create his own original style. Also he, as a Jew, was deported to Terezín where his remarkable works were composed. In *Songs With Lyrics From Chinese Poetry*, the desire for freedom and spiritual values is prominent. From Terezín, Pavel Haas was deported to Auschwitz and killed.

His brother Hugo was luckier: he managed to emigrate to USA. Hugo Haas was a well-known Czech theatre and film actor. In both media he played the main role of dr. Galén in *White Malady*, Čapek's drama in which the author warns about the danger of Fascism and Nazism.

In 1938, Čapek's drama was played in Brno both in Czech and in German: German émigré actors appeared on stage next to their Czech colleagues. Thanks to presidents T. G. Masaryk and Edvard Beneš, Czechoslovakia had become the most important asylum land for Jews and antifascists from the Hitler Germany and Austria. Art historian F. X. Šalda and writer Karel Čapek, supported by many other artists, established a society to support German émigrés. Heinrich Mann writes about this in his memoirs entitled "Ein Zeitalter wird besichtigt" (An Epoch Is Being Inspected): "In those cursed years when the Hitler Germany was allowed to grow inflicting overall misery, the state of president-liberator Masaryk opened its doors for us. We, the entire Germany on the run, intellectual and free-spirited, were not just indifferently tolerated in the only country – Prague welcomed us as relatives ..."

All this peaceful coexistence of the Czech and German cultures, which was characteristic of the intellectual and cultural circles in Brno and was part of its tradition, ended on 15th March 1939 by the Nazi occupation of the country and

the establishment of a Protectorate of Bohemia and Moravia. For the Jewish population, this meant a total destruction of their means of living. Jews were prohibited to attend any public schools, go to cinemas, theatres, lectures, museums, enter public parks, sit on a bench, visit public baths, become members of any association. Jews were being driven out of their own lodgings with several families put together in a single flat. My father, for example, was not allowed to live with his “Aryan“ wife and son. He had to live in one quarter of a room in the flat of Jewish solicitor Vlach in Augustinská Street. The closing hour for Jews was 8 p.m., trespassing was punished by deportation to Auschwitz. All Jews’ musical instruments, bicycles, gramophones, radio sets – let alone foreign currencies, shares, and jewellery – were confiscated. Private contacts between persons of Jewish and Aryan descent were banned. Emigration was difficult, foreign embassies obstructed visa issuance, sometimes through malicious red tape. My father wanted to emigrate to Australia – with no success. Jews from all over the country were being deported to concentration camps where they were tortured or died. Only few of them returned. This was also an end of the symbiosis of Czech, German, and Jewish culture in this country.

After the 1948 communist coup d’état, this history was kept secret. Anti-Semitism was re-recognised and applied. During the Rudolf Slánský and other trials, the term “of Jewish origin” was again used. I, too, was referred to as “being of Jewish origin” in the dossier that the Secret State Police kept on me although, along with my father and grandfather, I had been a christened catholic so that the “Jewish origin” was due to the Nazi “Nuremberg” racial laws.

Today in the new situation, in a free country, and in the era of European integration we should try a new start looking for and finding missing links while continuing the positive aspects of tradition. Brno of all places provides fertile soil for this thanks

to its tradition. The recently opened exhibition of Ernst Wiesner as well as this gathering commemorating George Placzek may be the first example of such efforts.

